

MÜSLÜMAN-HİRİSTİYAN DİYALOĞU ÜZERİNE DÜŞÜNCELER*

Yazan: W. Montgomery WATT

İngilizce'den Çeviren: Ruhattin YAZOĞLU (**)

Bugünlerde “dialogue” sözcüğü bazı çevrelerde revaçtadır. İnsanlar, diyalogun gerçekliği ve zorunluluğu hakkında yoğun olarak konuşmaktadırlar. Bu sözcük, ciddi olarak düşünen iki dinin taraftarları veya bir masa etrafında toplanıp muğlak teolojik veya felsefi problemleri tartışan akademisyenlerin zihinlerinde birtakım çağrışımlar yapmaktadır. Şüphesiz, bu anlamda bir diyalog olmuştur. Bir taraftan, İslâm ve Hıristiyanlık çevresinde Kahire’de İhvan-ı Safa diye isimlendirilen küçük bir topluluğun ve diğer taraftan da Bahamdoun’daki konferansın bir diyalog olduğu düşünülmüştür. Bu tür aktiviteler, açıklanmalı ve onlardan daha fazlasının da olabileceği umulmalıdır. Ancak, böylesine sınırlı bir durumda olan diyalog, günümüzdeki Müslüman-Hıristiyan ilişkilerini fiil olarak yansıtmaktan veya olmasını beklediğimiz şeyleri tasvir etmekten uzaktır.

Fiilî olarak olan bir şeyi tasvir etmek için biz, “dialogue’dan çok daha kapsamlı bir şeyi öneren bir sözcüğe ihtiyaç duymaktayız. Bu yazarlar, bizim “dinlerin birbirleriyle ilişkide” (interreligion) olduğu bir ortamda bulunduğumuzdan bahsederler ve bu durum, en azından Roma İmparatorluğu’nun birinci ve ikinci yüzyılına yaşanmış olduğu önceki çağdan çok, farklı dinlerin taraftarlarının büyük bir karışımı olduğu günümüz gerçeğini göstermesinden dolayı faydalıdır. Daha önceki çağlarda seyahat etmenin zorlukları, insanların, bir kültür bölgesinden diğer bir kültür bölgesine gitmelerini zorlaştırmıştır. Fetih savaşları, bazı istisnalar ortaya çıkarmıştır. Ancak, bu durum, normal olarak bir veya iki nesil boyunca varlığını devam ettirmiştir ve böylece birlikte bulunan farklı dinler, bir dominant din tarafından sık sık zapt edilmiştir. Alternatif olarak farklı dinler, İslâm kuralları altında yaşayan Hıristiyanlar gibi dinî konulardaki farklılıkları gözlemleyerek birlikte yaşamayı öğrenmelidirler.

Bugün modern ulaşım araçları, dünya ekonomik sisteminin gelişmesi ve kitle iletişim araçları, yüzyıllardır büyük kültürel bölgeleri birbirlerinden ayıran handikapları ortadan kaldırmıştır. Küçük bir istisnanın dışında, büyük dünya dinlerinin her biri, tek bir

*) Bu yazı, The Muslim World, vol. LVII, No.1, (January 1967)’de 19-23 sayfaları arasında yer alan W. Montgomery Watt’ın “Thoughts on Muslim-Christian Dialogue” adlı makalesinin tercümesidir.

**) Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

kültürel bölgeye hasredilmiştir. Hatta, son bir buçuk yüzyılın Hıristiyan misyoner hareketinin başansı, çoğunlukla kendi eski kültürlerini batı kültürüne bırakmaya hazır olan insanların yaşadığı yerlerde olmuştur. Yüzyıllardır insanların sahip oldukları eski kültürlerde ve onunla övündükleri yerlerde, az bir Hıristiyan etkisi olmuştur. Bununla birlikte, bugünlerde Asya ve İslâm dünyasının yüksek kültürlü elitleri, gençlerini Avrupa ve Amerika'ya öğrenci olarak göndermektedirler. Aynı zamanda, birçok batılı, Asya ve İslâm dünyasına seyahat etmekte ve oradaki insanlardan (kolonializm ve emperyalizm dönemlerinde yaptıkları gibi) kendilerini üstün olarak görmemekte, onlarla eşit olarak görüşmeler yapmaktadırlar. Bu tür ilişkiler, çoğunlukla fark edildiğinden çok daha fazla insanlar üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Aktüel bir örnek faydalı olabilir. İlk "otuzlu" yıllarda İskoçya Üniversitesi'nde Mısırlı bir tıp öğrencisi, aynı sınıftaki bir İskoç öğrenciyle arkadaş oldu ve hafta sonlarını onun ailesiyle beraber geçirdi. Aynı şekilde İskoç öğrenci de, Mısır'da bir yaz tatili geçirdi. Daha sonra, Müslüman konukseverliği, Mısır'da savaş servisinde bulunan İskoçlu öğrencinin kardeşine de yansıdı. İskoçlu öğrencinin kardeşi, kazara Mısır'da öldürüldü ve oraya gömüldü ve savaştan sonra Mısırlı aile, oğlunu kaybeden ve o zaman dul olan anneyi, oğlunun mezarını ziyaret edebilmesi için kendileriyle birlikte kalmasını teklif ettiler.

Bu tür ilişkilerin, onları tecrübe eden kişiler üzerindeki etkileri nedir? İskoç ailenin, bir kilise bağlantıları olsa da, çok da dindar değillerdi; muhtemelen Mısırlılar da benzer bir pozisyondaydılar. Her bir aile, diğeri ile karşılaşmaktan memnun kalmış ve onların her biri kendilerini aynı değerlere sahip insanlardan oluşmuş olarak buldular. Onlar, daha önce dinlerin ilişkisi hakkında hiç düşünmemelerine rağmen; bu tür deneyimler, onları düşünmeye sevk etmiştir. Şayet İskoçlar, Müslümanlar hakkında herhangi bir fikre sahip olsalardı, eski Avrupa'nın onlara karşı olan önyargılarından muhtemelen etkilenmiş olacaktı. Onlar, şimdi Müslümanların iyi dostlar olabileceklerini ve dahası, kadın ve erkeklerinin her birinin gerçekte saygıya layık kişiler olduklarını anladılar. Bu, onları, -kendilerinin zannettikleri gibi- İslâm'ın kötü bir din olamayacağı ve bu düşünceye ilaveten de, Hıristiyanlığın diğer dinlerden üstün olduğu iddiasının - kendilerinin zannettikleri gibi - iyi temellenmiş olmadığı düşüncesine sevk etti. Onlar, kendi düşüncelerini kendi kendilerine formüle etme noktasına ulaşmamalarına rağmen; muhtemelen bu, özel bir İskoç aile tarafından oluşturulan bir kanaatti. Daha şüpheli batılılar, dinin, insanların yaşantılarına hiçbir zaman etki etmediğini tartışmaktadırlar.

Yazarın 1965 yıllarında Orta Doğu'nun çeşitli ülkelerindeki kişisel tecrübeleri, şunu göstermektedir ki, Hıristiyanlara karşı oluşturulmuş olan önyargıları bırakmaya, Hıristiyanlarla eşit zeminlerde buluşup tartışmaya hazır olan Müslümanların sayısı giderek artmaktadır. Bununla birlikte, buradaki Müslümanlar, aslında, İslâm ve Hıristiyanlık arasındaki eski tartışmalarla ilgilenmemişlerdir. Aksine onlar, çağdaş dünyanın birçok prob-

lemelerini düşündükleri gibi; Müslüman ve Hıristiyanların, aynı problemlerle uğraşmak zorunda kaldıklarının ve birçok benzer noktalardan hareket etmeleri gerektiğinin de farkına varmışlardır. Kenneth Nolin tarafından *The Muslim World* (55/1965-43-5)'da Müslüman yazarların, Hıristiyanlık üzerine yazdıkları kitap listelerinden bazıları, aşırı gelenekçi olmalarına rağmen diğer bazıları, böyle bir tutumu kabul etmişlerdir.

Biz, "diyalog"dan ve "dinlerin birbirleriyle olan ilişkisi"nden ne ummaktayız? Tartışılan konu, akademik bir sorun olunca, sonuçta, bir grubun ortaya koyduğu belirli noktaların doğru ve diğer bir grubun ortaya koymuş olduğu belirli noktaların da doğru olabileceğini herkesin kabul etmesi gerektiği düşünülmelidir; muhtemelen bir antlaşmaya varmadan önce, bazı yeni formülasyonlar olabilecektir. Şayet biz, İskoçyalı ve Mısırlı aileleri düşünecek olursak, muhtemelen iki tarafın da, kendi dinlerindeki görecelik unsurunu fark edebilecekleri daha yüksek bir seviyeye ulaşacakları görülür. Bir başka deyimle, onlar, iki dindeki birbirine zıt görünen ifadelerin nasıl çözümlenebileceğini söylemeye güç yetirememelerine rağmen, her iki dinde de bazı gerçekliklerin varlığını kabul edeceklerdir. Buna benzer bir şey, İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin birbirleriyle ilişkide olduğu Müslüman İspanya'sında birkaç insan için ortaya çıkmıştır. Büyük filozof İbn Rüşd (ö. 1198), görünüşte iyi bir Müslüman olarak varlığını sürdürürken, sıradan insanların kabul ettikleri İslâm'ın, sembolik olduğu düşüncesine varmıştı ve muhtemelen bunu o, daha direkt ve daha doğru olarak felsefi terimlerle ifade edebilmişti. Bu, onun, hal-kın anladığı İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudiliği eşit olarak görmesinden dolayı "yüksek bir seviyesi"ydi.

Çağdaş bir konumda herhangi bir şeyi İbn Rüşd'ün felsefi formülasyonlarıyla karşılaştırmak, hâlâ tam olarak anlaşılamayacak kadar zordur. Ancak, şu andaki karışıklığın dışında belirli konular, açıklık kazanıyor. Özellikle açıklamış olacağımız iki gelişme şekli, şu anda fiilen kaçınılmazdır.

Gelişmenin birinci şekli, Hıristiyan teolojisine göredir. Çok miktarda eser ortaya koyan birçok Hıristiyan teologu vardır ve görünüşte bu eserleri okuyan yeterli okuyucu da vardır. Bu yazar ve okuyucular halkasının genişliği, belirli yollarla sınırlanan ve kısıtlanan gerçeği saklarlar. Bu, tamamen Hıristiyanlardan, özellikle de batıya ait Hıristiyanlardan ibarettir. Birkaç yazar, Hıristiyan olmayı kabul etmeyen insanların dikkatini çekmeyi başarmıştır; ancak, yine de bu kişiler, "Hıristiyanlara yakın" olarak tasvir edilebilirler; çünkü bunlar, Hıristiyanlarla bazı değerleri ve batı kültürünün zihinsel kategorilerini paylaşan insanlardır.

Bununla birlikte, halihazırdaki "dinlerarası ilişki" durumu, Hıristiyan teologlarının temel ilgilerini, belki de başlıca ilgilerini savunmacı olmaya zorlamaktadır. Yani, Hıristiyan inancının, zihinsel kategorileri değişik olan diğer kültürlerden insanlara sunulması, batılılardan çok farklı olabilir ve onların değerleri her ne kadar benzer olsa da, tam anlamıyla aynı değildir. Böylece, son yüzyılda Hz. İsa'nın doğumu ile ilgili olarak Hıris-

tiyanların yapmış oldukları tartışmaların, batının kabul ettiği bilimsel gerçeğin dışın-
da vuku bulduğu söylenebilir. Hz. İsa'nın doğumunun bilimsel kurallara zıt görünmesin-
den dolayı bu tartışmalar, problemin, bilimsel ve tarihsel bir gerçek olup olmadığı konu-
su etrafında yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte, sınırlı batı kültürünün dışına çıkıldığında
- her ne kadar bu, İslâm kültürü ile ilişkisi olsa bile - tartışmanın odağı, tam anlamıyla
değiştirilmiştir. Müslümanlar, Hz. İsa'nın doğumunu bir gerçek olarak kabul etmelerine
rağmen, onun mahiyetini tartışır. Onlar, bu doğumun Tanrı'nın mucizelerinden sade-
ce bir tanesi olduğunu kabul ederler ve her halükârda bu şekilde doğan insanın Tanrısal
özellikleri olmadığını söylerler.

Şüphesiz ki, birçok Hıristiyan teologunun, buna bazı cevapları vardır. Nihayet, The-
ology (xix. 145 f.)'deki bir makalede bu ele alınmaktadır: "Bu diyalog (diğer dinlerle
birlikte), artık akademik bir konu olmaktan çıkmıştır...", ancak "o, şu anda Müslüman,
Sih, Hindu ve Budist toplumlarının aramızda yaşadığı bu ülke, kilisenin ergeç hergün bi-
raz daha ilgisini çekmek zorundadır." Hz. İsa'nın babasız doğmuş olmasından dolayı,
onun Tanrı olduğuna inanan birçok bilgisiz Hıristiyan vardır. O halde, bu tür insanlar, bir
insanın babasız olarak doğmasını tanrısalığa bir delil olmadığını kabul eden Müslü-
manlarla nasıl bir araya gelebilirler? ve onların mahalle papazları, onların bu tür tartışma-
ların belirsiz etkilerine garip gelmelerine nasıl yardım edecektir?

Zorunlu olan ikinci gelişme şekli, birinci şeklin tamamlayıcısıdır. Bu gelişme şekli,
bizim çağdaş seküler ve bilimsel düşüncemize dayanak Hıristiyan gerçeğinin ifade edil-
mesi ve tartışılmasıdır. Belirli temel Hıristiyan gerçekliklerine göre, Hıristiyan teologu,
diğer Hıristiyan teologlarının kitaplarını okumakla öylesine çok meşgul oluyor ki, o, - en
azından bu konularda- kendi düşünce dünyasının batıya ait değerlerden bile nasıl uzak
olduğunu farkedemiyor. Örneğin, teslis doktrinini ele alalım. Sıradan bir papaz, dinsel
öğütlerinde bu konuyu açıklamaya teşebbüs metmekten çekinir. Bir teolog, onu anladığı-
nı düşünür; halbuki o, Yeni Ahit'in ve hatta büyük çapta patristik dönemin düşünce
formlarına kendisini adapte etmiştir. Ancak, teslis doktrini, özellikle Yahudilik ve İslâm'ın sınırlarının dışında bulunan Hıristiyanlığın ayırıcı özelliklerinden yalnızca bir ta-
nesidir. Şayet bu, uzmanlık isteyen bir konu ise, sıradan bir Hıristiyanın, Hindu ve Bu-
distler bir yana, Müslüman ve Yahudilerle karşılaştığı zaman bu doktrini nasıl açıklaya-
caktır?

Diğer inançlara sahip olan insanların, ortalama bir Hıristiyanın şeffaf olmadığı hak-
kında daha net bir fikre ulaşmak için, Hıristiyan papazlarını yoğun olarak okuyacakları
ümit edilmez. Yine, az sayıda misyoner, her ne yaparsa yapsın; sıradan bir Hıristiyan,
kendisini İslâm ve Budizm'in düşünce formlarında bir uzman olarak görmeyecektir. Bir
Hıristiyan, İslâmî alanda uzmanlaştığı gibi, bir Müslüman da Hıristiyanlık alanında uz-
manlaşabilir. Bununla birlikte, çoğu kez, Hıristiyanlığın Müslümanlara sunulması, mo-
dern bilimsel düşünceye dayanmalıdır. Şayet Müslümanlar, Bertrand Russell'i çokça

okusalardı, Gazâlî'ye dayanarak onlara Hıristiyanlığı takdim etmek faydasız olurdu ve bu durumun aksine çoğu Müslümanın, Hıristiyanlar ile bir bağlantı kuracakları muhtemeldir.

Şu anda bir Hıristiyanı, kendisini kuşatan seküler dünyaya daha fazla bir ilgi uyandırmasını sağlayan unsurlar vardır. Aslında bu tür ilgilere, sosyal ve kişisel seviyede itibar etmektedir; ancak zihni bir seviye de vardır ve burada da ilgiye ihtiyaç vardır. Bu zihinsel seviye, düzenli herhangi bir "bilimsel düşünce" düzeyinde ifade edilemez. Ancak, birçok eğitilmiş insanların kabul ettiği sosyoloji ve psikolojiyi de kapsayan bilimlerden oluşmuş fikir yapıları gelişmektedir. Bu fikirlerin yapısı, din-dışı anlamında sekülerdir; bu fikirlerin temsilcilerinden bazıları, her ne kadar dine ait şeylere karşı olsalar da, bu fikirlerin bizzat kendileri dine ait olan şeylere karşı değildirler. Bu seküler bilimsel düşüncede biz, Hıristiyan olmayanlarla ortak bir zemin bulma şansına sahibiz. Burada ortaya çıkan sonuçlar şunu göstermektedir ki; biz, çağdaş seküler düşünceye, sadece içsel kaygılar ve batı kültürünün gerilimine (batı Hıristiyan âlemini kapsayan) bir cevap olarak değil, aynı zamanda, çağımızın yeni bir gerçeği için, yani "dinlerarası ilişki" konumuz için ilgi duymaya çağrılmaktayız.